

Марія МАЦЬКОВИЧ
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

РЕФЛЕКСІЯ НАД ІСТОРІЄЮ У ПОВІСТЯХ АНДЖЕЯ КУСЬНЕВИЧА

У статті йдеться про специфіку репрезентації історії у повістях Анджея Кусьневича. Наголошено, що одним із важливих завдань у дослідженні цього питання є розкриття сутності творчого самовираження митця крізь призму історичних реалій початку ХХ століття.

Ключові слова: рефлексія, історичні реалії, креси, пограниччя.

The article is about the specificity of history representation in the novels by Andrew Kusnewich. It is emphasized that one of the main tasks while investigating this problem is to show the essence of artistic self-expression of the author viewing it in concern with historical events in the beginning of the 20-th century.

Key words: reflection, historical reality, kresy, border territory.

W artykule jest badana specyfika reprezentacji historii w powieściach Andrzeja Kuśniewicza. Zrobiono akcent na tym, że jednym z najważniejszych zadań w zbadaniu postawionego problemu jest przedstawienie twórczej tożsamości pisarza przez pryzmat realiów historycznych początku XX wieku.

Słowa kluczowe: refleksja, realia historyczne, Kresy, pogranicze.

Рефлексії над історією у творчості польського письменника кінця ХХ століття Анджея Кусьневича наводять читача на думку про її роль для кожної людини будь-якої епохи. Ксаверій Прушинський, що народився на Волині та навчався у єзуїтській гімназії у містечку Хирів, де майже в той самий час навчався і Анджей Кусьневич, в одній зі своїх повістей писав: «Історія не повторюється як випадок. Проте повторюється як тенденція» [14, с. 6].

Можна звернути ще увагу на витоки грецької міфології, про це також згадує польська дослідниця Й. Абрамовська, що «історія – це швидше мистецтво, ніж наука, греки зарахували її до Муз» [1, с. 186].

Говорячи про історичний контекст прози А. Кусьневича, механізми функціонування польсько-українського культурного пограниччя, ідеї, що формують образ «кресів» у суспільній свідомості, не можна оминути проблему різнобічного ставлення дослідників до статусу вислову «креси» – «пограниччя» у сучасному польському культурологічному дискурсі. Ці два поняття нерозривно пов'язані з усією творчістю Анджея Кусьневича.

Щодо польського поняття «креси» немає одностайної думки. Наприклад, дослідник Д. Бювіс вважає: «Треба уникати слова креси» [2, с. 48]. А у Й. Колбушевського навпаки: «Не можна цього поняття витирати зі словника, а, навпаки, записувати і розвивати» [9, с. 149]. У Гадачека знахо-

димо: «Історії польських Кресів не потрібно ви-креслювати з книжок. Нехай залишається вона джерелом натхнення літератури» [7, с. 101].

Реальність Кресів описують сьогодні три покоління дослідників, поетів, письменників. Деякі науковці сходяться на тому, що після бурхливої та драматичної історії Креси увійдуть у ХХІ ст. у свій відновлений та сучасний міф (Б. Гадачек, М. Котер, Я. Кольбушевський та ін.).

Варто також наголосити на тому, що польські дослідники розмежовують такі поняття, як креси і пограниччя. Креси – це територія колишніх східних кордонів Речі Посполитої, сучасні західні та південно-східні області України. Натомість «пограниччя» – це територія прикордонних територій з Німеччиною, Білоруссю, Литвою чи Україною.

Образ «людини пограниччя» в літературі Кресів традиційно розглядається як поліфонічна особистість, сформована в умовах мультикультуралізму (Ю. Хлебовчик). З А. Ф'юта можна знайти думку про те, що це може сигналізувати ще й «національну індиферентність» мешканців регіону. Про це також пише А. Кусьневич, наголошуючи на тому, що проблеми національного та політичного розрізнення з'являються у його героїв разом з ідентифікацією, віднесенням себе до якоїсь певної спільноти. В часи дитинства та юності це не становило жодної проблеми. Натомість одночасно із дорослішанням герої починають ідентифікувати себе з певною народною

спільнотою. «Тепер все інакше межі нами», – говорить із сумом Євген Лучко, герой однієї з повістей А. Кусьневича [13, с. 88].

Висвітлення історії у прозі А. Кусьневича стосується також таких моментів як перша та друга світові війни, історії династії Габсбургів, єврейської тематики, масової міграції населення. Прикладом служить зустріч двох давніх друзів дитинства, вихідців зі Східної Галичини, у німецькому містечку. В свідомості кожного з них швидко пролітає історія їхнього життя, безтурботне дитинство, щаслива юність та події, які назавжди ставлять їх по різні сторони кордонів.

Історія в прозі А. Кусьневича – це захоплива активність, якої жодним способом не можна стримати. Будь-які відомості про її завершення не знаходять свого підтвердження. Вона не завершується, а перетворюється в щось нове. Захоплює водночас те, що присутнє, відбувається в реальний момент, а також те, чого вже немає, що давно вже десь зникло, але це зникнення ніколи не є остаточним. Завжди залишається якась її риса в реальній дійсності. Письменницька розповідь не може бути спогляданням на долю світу. Він також не може затримуватись на цьому, що бачать всі. Письменник повинен показати те, що приховане, те, що важко помітити неозброєним оком.

Проза А. Кусьневича відзначається тим, що письменнику вдається майстерно змалювати те, чого вже давно нема, або воно десь приховане у пам'яті, зморшках на обличчі, відображенні у скляній вітрині, клаптиках паперу, старих фотографіях. Дивлячись на те, чого не видно, спостерігаючи за межами існування, Кусьневич скеровує свій погляд до ницості, яка цікавить письменника як постійний елемент історії. Його захоплення історією стосується як того, що минуло недавно, якийсь час тому, так і того, що десь залягло у забутті.

Наприклад, в одному із творів, «Наверненні», наратор Кусьневича подорожує жовтим возом, запряженим кіньми. Таким способом він переноситься в минуле. Такі повернення мають не фрагментарне значення, вони не служать тому, щоб виключно щось побачити, пригадати та повернутися. Нараторові потрібне постійне повернення до чогось, що захоплює, дивує своєю відмінністю. Цей особливий часовий простір, ці інтервали, формують нове обличчя захоплення. Навіть, якщо людина опиниться в ситуації, в якій їй не вистачатиме слів, щоб її описати. Твір наголошує на цій невимовності. Він дає можливість дійти до межі між словом та досвідом. Літературне здивування Кусьневича – це здивування, яке формується

в часі, обдумане, яке відкриває нам непередбачувані події реальності переплетеної з історією.

Якщо захоплення вже відбулося, запам'яталося, воно стає історією, тим, що людина матиме у своїй пам'яті завжди. Людина повинна бути свідомо свого буття в історії. Тому часто в творах Кусьневича можна помітити, що повернення до історії не є поодиноким моментом. Це або пригадування особистого досвіду героя, або пригадування історії, почутої від старшого покоління. І навпаки: відсутність пов'язана з виникненням та зниканням, пригадуванням та забуттям. Вже неіснуюче триває часто у вигляді сліду? Це може бути фотографія, зроблена кимось, щоденники-записники, будь-які записи, зроблені кимось десь на клаптиках паперу. Цим слідом історії можуть бути також якісь предмети, картини мистецтва, а також тіло дівчини, яке, за Кусьневичем, є живим записом подій. Цими слідами йде читач у прозі А. Кусьневича в глибину історії, переходячи разом з ним у наступні зони.

Польська дослідниця Барбара Скарга у своїх студіях «Межа історичності» наголошує на тому, що «письменника захоплює те, що знаходиться на межі буття та забуття». [15, с. 149]. В Анни Ковальської знаходимо, письменник «звертає увагу на те, що минає непоміченим» [10, с. 49]. Кусьневич вміє оцінити те, що є, здавалося б, дрібницею, якимось рухом, голосом, кольором, він має здатність особливого зосередження на речах, як, наприклад при перегляданні фотографій: «Були, нема. Що ж поробиш. Залишаться овальні рамки, в яких колись вони містилися, в обводочку з орнаментом кольору шоколаду, який любив наш шкільний фотограф з міста Стрия» [13, с. 136].

Історія в прозі Кусьневича є розширена тими моментами, яких не видно або на які не звертається уваги. Марія Деллапері пише: «Це сама історія виставляється напоказ і перетворюється в карнавал» [5, с. 107].

Письменник показує штучність історії, відділеної від людини. Завдання літератури полягає в тому, щоб ліквідувати це штучне відокремлення, адже людина живе в історії і сама переживає цю реальність.

Постійним елементом творчості Анджея Кусьневича є пам'ять. Героям його повістей властиве усвідомлення швидкоплинності, а разом з тим нагальна потреба збереження того, що промайнуло. Так, наприклад, у «Наверненні», де сама назва говорить читачеві, що тут йтиметься про повне повернення в минуле. Наратор повісті, а тут ця роль відведена авторові, його другому «я», перебуває з візитом у свого давнього приятеля

з дитинства у Парижі. Обоє друзів з фрагментів пам'яті, звідки виринають факти та події, відтворюють історію свого галицького містечка. Автор повісті у цьому процесі пригадування не мав на меті звичайне пригадування фактів, а саму реконструкцію минулого. Повість починається описом з вікна потягу, який прямує «в цю Давню Територію і тамтой Час» [12, с. 10]. Наратор ніби живе одночасно у двох реальностях: «Я тут – і я десь там, в неіснуючому, але незважаючи ні на що, видимому просторі» [12, с. 13].

Погляд героя у вікно запускає процес пригадування, що словами Г. Гонгара, дає підтвердження «тривалості образної думки» [16, с. 143]. Хоча герой знає, що, такий спосіб повернення в минуле – лише «дублікат оригіналу» [12, с. 128] і цей процес часто деформується під впливом оточення, він не в змозі покинути цей задум, вирвати зі своєї пам'яті чи пам'яті своїх друзів частину їх спільної історії, щоб хоч на хвилину знову відчути цю безтурботність дитинства та юності. Згадуючи мешканців містечка, переважно євреїв, з якими пройшла його молодість, він приходять до висновку, що всі вони були для нього «джерелом життя і почуттів, досвіду та ідеї» [8, с. 169].

Поступово наратор ідеалізує своє минуле, яке можна порівняти із втраченим раєм. Тадеуш Блажеєвський зазначає, що «містечко як рай це один із юдейських топосів польської літератури» [3, с. 295]. Молода людина схильна все сприймати у формі ідеалу, тому минуле здається кращим та приємнішим, ніж сьогодення, і «здається жакливо добрим» [12, с. 153]. Зустрівши в Парижі групу євреїв, своїх давніх знайомих з «того» часу, наратор захоплюється їхньою ментальністю та звичаями. Він із повагою ставиться до відмінностей у їхніх культурах.

«Тоді вся ця іншість здавалася мені чимось незрівнянним. А що дивніше – недосяжним мені, який, здавалося б, міг досягнути майже все на цій землі, яка, здавалося б, належала до нас. А через цю іншість, через цю виокремлену своєрідність саму в собі, виявився цей «заповідник» чимось якщо не рівним, то принаймні паралельним, а через це, одночасно, інколи і вищим. Тільки ось в іншому розумінні цієї розшукуваної вищості. Тільки через цю відому мені скількись там тисяч років сягаючу традицію. Ці скількись там магічних пунктів недосліджених і недосяжних мені святинь. П'ять чи більше тисяч тих років, епох, поразок, навиків, кодексів, закручених коментарів. Лабіринт недоступності» [12, с. 34–35]. В такий спосіб у Кусьневича між пам'яттю та історією можна поставити знак рівності. На це вказує мотив «перенесення»

до іспанського монастиря часів Інквізиції, де герой зі старим монахом дискутує про роль зла та Злого в історії. Це ніби повість у повісті, що становить натяк на події ХХ століття. Авторський задум має за мету наблизити читачеві події, які відбувалися в його рідному містечку, трагічну пляму історії, події голокосту. Поодинокі долі ілюструють долю тисячі нещасних, замучених, розстріляних. Образ містечка, який наратор з кількома давніми приятелями євреями згадує, трактується ним як друга батьківщина. Сам автор, репрезентуючи у 1988 році вперше повість «Навернення» на Варшавській літературній прем'єрі, зазначав: «Я хотів повернути, наблизити... той Час, тому що я мав Там дуже багато друзів. Я усвідомлюю, що моє захоплення екзотикою цього середовища, мій ексциз – це ступання по канату. Однак я мусив все це записати в повному, часто смішному, багатстві цієї іншості, тому що я був тоді «навернений» на те, на що потрібно зважати» [6, с. 4].

Проблема висвітлення історії в повісті Анджеев Кусьневича «Навернення» постає, немов відшарування від самого життя. Письменник намагається цю відірваність подолати, зосереджуючись не тільки на тому, що видно неозброєним оком, буденне чи важливе для людства. Він наголошує на тому, що людське життя крихке. Досвід, здобутий роками, не запам'ятовується, він зникає разом з людиною. А. Кусьневич зазначає, що цьому тотальному зникненню підлягають всі істричні події, разом з їх учасниками, державами та їхніми політиками. Все це зникає в небутті історії. Завдання, яке ставить письменник у своїх повістях – зберегти від забуття.

Досліджуючи історію у творчості А. Кусьневича, потрібно згадати також таку працю, як «Історія та утопія» Е. Ціоран, де також приділена увага проблемам історії у творчості А. Кусьневича [4]. Дослідник наголошує на ще одній важливій рисі письменника – суперечливому тоні спокою, яким ведеться оповідь. При представленні того, що для історії є захопливим, помітна суперечливість між тим, про що ведеться оповідь та як вона проходить, поміж подією та способом її відтворення, між реальністю та коментарем. Те, що ми бачимо на сторінках повістей А. Кусьневича, суперечить логіці, щоденному ритму життя, але водночас це єдина доступна реальність на даний момент. Такий спосіб інтерпритації історії пояснює читачеві найчастіше незрозумілі, шокуєючи та часто домінуючі події.

Так, наприклад, у «Знаках зодіаку» представлений Голокост. Сумна, трагічна сторінка історії. У Кусьневича – це щось дивовижне. Ма-

леньке, тихе містечко, де все мало своє місце і час. Раптом увесь спокій зникає. Історія тут представлена як категорія змін та катастрофи, субстанція, що покликана все знищити. Людина відіграє тільки певну роль, призначену виключно їй. За своєю суттю, людина – це уособлення любові, гармонії, творчого потенціалу. А. Кусьневич показує людину приречену на зникнення, самотність та страждання. Здавалося б, всі сили добра її покинули. Бог покинув людину, тому що вона покинула його. Але все-таки Вища сила у «Знаках зодіаку» рятує маленьку Дору, що з іншими євреями йде на край лісу, де їх мають розстріляти. Вона послизнулася та впала в рів. Чому так сталося? Автор вустами наратора говорить: «Можливо, так хотіла доля...» [13, с. 123]. Цим він підкреслює, що хтось таки керує долями людей, не все залежить від випадку чи обставин. Цими словами, автор відводить також у своїй повісті певне місце для Вищого розуму в історії людства.

У ще одній своїй повісті «Суміш традицій» розповідь починається у складний для Польщі час воєнного стану. Автор показує всю серйозність ситуації. Але сюжет не розвивається вперед. Автор навпаки повертається у минуле. І чим далі він заглиблюється, тим його розповідь стає більш іронічною. При цьому з'являються герої, добре відомі читачеві з творів інших письменників з епохи романтизму та позитивізму. Але автор не схиляється на бік жодного з них. Він тримається на певній відстані, скептично при цьому висловлюючись: «Правди подрібнюються та протиставляються, залежно з якою перспективою їх досліджувати і в якій температурі вміщувати. Правда ділиться, мов

волосся, як кусочки скалки. Повстає тоненька сітка. Хто її розплутає? Хто посміє розрізати її одним рухом на дві половини?» [11, с. 156].

На ці запитання в змозі відповісти виключно історія. Наратор повісті хоче сказати, що вирішують завжди сильніші, а слабшим залишається тільки надія та спогади. Але з перспективи часу ми, читачі, можемо дати відповідь, хто ж все таки був правий: «Вітер історії гортає листок за листком, а ми – тільки свідки. І нічого з цим не можна вдіяти» [11, с. 176].

Невипадково також головний герой повісті читає в затишному куточку парку том М. Пруста, щоб відшукати втрачений вже час. На кожному новому щаблі розвитку час починає свою власну історію, як одну з багатьох моментів, що відбуваються одночасно в історії людства. Минуле та майбутнє відносні в стосунку один до одного.

Літературне повернення до історії у повістях Анджея Кусьневича – це часто повернення до чужого світу, людських переживань та власного досвіду. Письменника не приваблює людина на тлі історичних подій. Це не дає йому повної інформації ані про саму людину, ні про події навколо неї. Цікавим для автора є міжлюдські відносини в історичних реаліях. Саме таке розуміння історії на межі людського досвіду, страждання чи щастя, дає можливість зрозуміти її впливи на людство в цілому. Письменник торкається не поодиноких фактів своєї власної історії. Це події спільної історії кількох національностей та поколінь. У А. Кусьневича історія – це прояв крайностей, де людина є головною учасницею її подій та постійно перебуває на межі доброго та злого, свого та чужого, зрозумілого та незрозумілого, за межами часу та простору.

ЛІТЕРАТУРА:

1. *Abramowska J.* Z perspektywy końca wieku / J. Abramowska. – Poznań : Rebis, 1997. – 295 s.
2. *Beauvois D.* Mit Kresów Wschodnich / D. Beauvois. – Wrocław : UW, 1994. – 94 s.
3. *Błażejowski T.* Historiozofia retoryczna / T. Błażejowski. – Łódź : WUŁ, 2002. – 347 s.
4. *Cioran E.* Historia i utopia / E. Cioran. – Warszawa : WWU, 1997. – 138 s.
5. *Delaperriere M.* Dialog z dystansu. Studia i szkice / M. Delaperriere. – Kraków : WUJ, 1998. – 348 s.
6. *Glińska-Piątkowska A.* Kuśniewicz rozrachunek z przeszłością / Glińska-Piątkowska A. // Kurier Polski. – 1988. – Nr. 23. – 120 s.
7. *Hadaczek B.* Kresy w literaturze polskiej. Studia i szkice / B. Hadaczek. – Gorzów Wlkp. : WOM, 1999. – 304 s.
8. *Halbwachs M.* Społeczne ramki pamięci / M. Halbwachs. – Warszawa : Wyd. Literackie, 1969. – 169 s.
9. *Kołbuszewski J.* Kresy / J. Kołbuszewski. – Wrocław : UW, 1995. – 207 s.
10. *Kowalska A.* Od zdumienia do poszerzenia / A. Kowalska // Twórczość. – 2008. – Nr 10. – S. 41–55.
11. *Kuśniewicz A.* Mieszaniny obyczajowe / A. Kuśniewicz. – Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1988. – 245 s.
12. *Kuśniewicz A.* Nawrócenie / A. Kuśniewicz. – Warszawa : Wyd. Literackie, 1987. – 213 s.
13. *Kuśniewicz A.* Znaki zodiaku / A. Kuśniewicz. – Warszawa : Wiedza i Życie, 1997. – 232 s.
14. *Pruszyński K.* W czerwonej Hiszpanii / K. Pruszyński. – Warszawa : Czytelnik, 1997. – 414 s.
15. *Skarga B.* Granice historyczności / B. Skarga. – Warszawa : TORG, 1989. – 256 s.
16. *Ungar G.* Pamięć / G. Ungar. – Warszawa : PWN, 1980. – 192 s.